

Іншакова І. Є.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри дошкільної освіти

Криворізького державного педагогічного університету

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКА НАРОДОЗНАВЧОЇ ЛЕКСИКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Формування й розвиток словника народознавчої лексики дітей старшого дошкільного віку спирається на вчення психологів та психолінгвістів щодо розвитку мовленнєвих функцій, усвідомлення мовлення дітьми (Л. Виготський, С. Рубінштейн, М. Жинкін, Д. Ельконін, Г. Костюк); психологічних особливостей сприймання й продукування усного й писемного мовлення (О. Леонт'єв, М. Жинкін).

Розроблювана концепція І. Павлова надає уявлення про два види сигнальної діяльності як реакції на конкретні подразники у вигляді предметів та явищ навколишнього середовища і на слово:

– перша сигнальна система становить безпосереднє відображення у мозку людини властивостей, якостей предметів та явищ реальності, які діють на органи чуття;

– друга сигнальна система становить сукупність тимчасових нервових зв'язків, утворених за участю мови як засобу спілкування, коли слово стало основою цієї, специфічно людської, сигнальної системи дійсності – «сигналом сигналів». Фізіологічною основою цієї системи у психологічній думці визначено базовий компонент мови – термін, запроваджений для позначення моворухових (кінестетичних) подразнень, які йдуть від органів мови до кори головного мозку.

Оволодіння словом на рівні другої сигнальної системи передбачає засвоєння не лише зовнішньої форми, а й його змістової (внутрішньої) сторони, *значення слова (семантики)* і формування *поняття*. Семантика слова є складним утворенням, що презентує стосунок до: 1) предмет-дійсності; 2) висловлюваного поняття; 3) інших слів у системі мови.

Ефективність роботи над збагаченням словникового запасу дошкільників старшого віку залежить від розвитку таких психічних процесів, як мислення, увага до незнайомих чи малознайомих слів і виразів, пам'ять, увага тощо. Розглянемо особливості їх розвитку в молодшому шкільному віці.

Великого значення під час вивчення мовного матеріалу науковці (Л. Виготський, М. Жинкін та ін.) надавали мисленню.

Мислення – це психофізичний процес відображення мозком людини дійсності в поняттях, судженнях та умовиводах. Притаманність мові мислетворчої функції свідчить про взаємопов'язаність і взаємозумовленість мови і мислення. Дуже часто ці поняття ототожнюють. Однак, як зазначають мовознавці (А. Левицький, А. Сингаївська, Л. Славова), ототожнювати мову і мислення – означає не бачити специфічних ознак, а розривати їх – означає допускати самотійне існування мислення без мови. Мова – матеріальна, а мислення – ідеальне. Ми мислимо для того, щоб пізнати і зрозуміти, а говоримо для того, щоб передати наші думки, почуття та побажання.

Досліджуючи психологічні основи взаємозв'язку мисленневих та мовленневих процесів, варто звернути увагу на взаємозв'язок слова із поняттям.

У психологічних дослідженнях слово виступає лише зовнішньою оболонкою поняття, значення слова. Про це можемо судити насамперед із дефініції «поняття», під яким розуміють форму мислення, котра узагальнено відображає предмети і явища шляхом фіксації їх характерних властивостей. Оскільки слово нероздільно пов'язане із поняттям, котре забезпечує розуміння вивчених слів (їх значень), а поряд із тим ефективність їх засвоєння та вживання у мовленні [1]. Формування у свідомості значення слова може проходити шлях як тільки через сприймання готового зрозумілого матеріалу, так і етапи від сприймання, до розуміння, усвідомлення і тоді його закріплення. Динамічні процеси, пов'язані з розгортанням значення слова (розуміння денотативних / конотативних відтінків) у свідомості дитини відбуватиметься завжди, коли вона його використовуватиме у мовленні, оскільки одержання нових знань із певної галузі надає змогу узагальнювати набутий досвід та переосмислювати його, а комунікація є одним із таких джерел одержання нових знань.

Запропонована О. Леонтьєвим модель породження мовленнєвого висловлювання ґрунтується на концептуальній ідеї внутрішнього програмування як процесу побудови деякої смислової схеми, на базі якої продукується мовленнєве висловлювання. За моделлю О. Леонтьєва процес породження мовленнєвого висловлювання включає п'ять послідовних, взаємопов'язаних етапів (або фаз): 1) мотив, 2) задум, 3) внутрішнє програмування висловлювання, 4) етап лексико-граматичного розгортання і 5) етап реалізації висловлювання в зовнішньому плані (в зовнішньому мовленні) [3, с. 183].

У процесі формування словника народознавчої лексики як засобу вироблення патріотичного спрямування особистості старших дошкільнят необхідно зважати на те, що великого значення у процесі засвоєння знань дітьми дошкільного віку (за Г. Костюком) надають розвиткові

уяви. Уява відіграє важливу роль у роботі над поповненням активного словника, оскільки сприяє кращому запам'яттю абстрактної лексики, полегшує сприйняття змісту художніх творів. Найвищим ступенем розвитку пам'яті науковці вважають вербальну, тобто пам'ять на слова, коли засобом полегшення дії запам'ятовування є характер зв'язку між словами. Ефективність запам'ятовування детермінована специфікою основних процесів мислення, що здійснюються людиною під час запам'ятовування (сміслові групування, виділення смислових опорних пунктів, процеси співвіднесення: порівняння, класифікація).

У старшому дошкільному й молодшому шкільному віці, відповідно до результатів дослідження психологів А. Люблінська, М. Левітов, О. Леонт'єв, О. Скрипченко пам'ять досягає майже максимуму свого розвитку і відіграє важливу роль в упізнаванні слів і відтворенні їх у мовленнєвій діяльності. Довготривала пам'ять зберігає увесь лексичний запас дитини. Оперативна пам'ять виконує дві функції: утримує сказане вихователем слово, а також загальний смисл висловлювання; випереджує висловлювання, відбирає синтаксичну модель і слова для побудови речення.

Задля адекватного (правильного та доречного) оперування народознавчими лексичними одиницями у процесі навчання й у спілкуванні, у свідомості дитини, на наш погляд, має бути сформована певна структура значення слова, причому важливо передусім спиратися на обговорення народознавчих текстів, а не на лінгвістичний аналіз.

Однією з психологічних засад розвитку словника є усвідомлення процесу розуміння та його вплив на розвиток мовлення. Розуміння визначається у психології як розшифрування загального смислу, що стоїть за безпосередньо сприйманим мовленнєвим (звуковим) потоком; це процес перетворення фактичного змісту мовлення, яке сприймається, у смисл, що за ним стоїть (О. Леонт'єв). Розуміння-відношення між знаком і значенням, яке проявляється в дитини, є чимось принципово іншим, а ніж звичайне користування звуковими образами, уявленнями предметів та їх асоціаціями. Слово на першому етапі його засвоєння є узагальненням найбільш елементарного, на подальшому, під час розвитку семантичної структури, – переходить від елементарного до узагальненого, завершуючи цей процес утворенням відповідних понять.

Розуміння є складним діалектичним процесом, відображенням людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних взаємозв'язках і відношеннях; зрозуміти якийсь об'єкт-означає вирішити якусь пізнавальну задачу, а при ускладненні об'єкта-ряд пов'язаних задач [2]. Одним із мотивів розуміння є потреба розповісти іншим про щось, поділитися з ними своїми думками: описати, пояснити, довести, переказати, висловити своє судження про почуте, прочитане.

Викладене вище дозволяє ґрунтовно розкрити механізм мовленнєвого оформлення процесу розуміння: зрозуміти новий об'єкт чи предмет означає для дитини «розв'язати якусь, бодай маленьку пізнавальну задачу, яку ставить перед дитиною кожний новий предмет (нове прислів'я, загадка, метафора, художній твір, описовий чи розповідний текст тощо)» [2].

Отже, формування у свідомості дитини нових понять (у ракурсі нашого дослідження – крізь призму народознавчої лексики формування понять патріотичного спрямування) повинне проходити через етап розуміння, на якому дошкільнята опрацьовують пояснення поняття, виділяють зміст висловлювання, аналізують його.

Оволодіння словниковим запасом пов'язане з ускладненням зв'язків мислення та мовлення, формуванням інтелектуальної функції мовлення. Слово допомагає назвати ознаку або властивість об'єкта. Оволодіння власним активним мовленням значно перебудовує процес мислення. Формування предметних дій у дитини замінює значення слів, які вона вживає, що сприяє розвитку узагальнень у тому випадку, коли слово, що раніше лише називало предмет, виражає загальне поняття про нього.

Формування словника народознавчої лексики як засобу вироблення патріотичного спрямування особистісного утворення дітей старшого дошкільного віку має конституюватися на положеннях психолого-педагогічної науки: слово – складний комплексний подразник (при сприйманні і розумінні усної і письмової мови), складна мовленнєва дія людини (при вираженні думок в усній чи письмовій формі).

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів / авт.-уклад. В. В. Оліфіренко, Т.В. Оліфіренко, Л.В. Оліфіренко. Д. : Сталкер, 1999. 496 с.
2. Леонтьев А. А. Слово о речевой деятельности. М. : Наука, 1965. 425 с.
3. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. М. : Педагогика, 1983. Т. 1. 391 с.